

KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR SZÓRVÁNY

Bodó Barna

Szórvány és közpolitika

A 2013-as kolozsvári politológus vándorgyűlésen tartottam hasonló címmel előadást, és akkor az volt a véleményem, az előadásom központi tétele, hogy *a szórványt illetően lényegében hiányoznak a szakpolitikai lépések, ha eredményeket szeretnénk, a nemzetpolitikai diskurzust fel kellene váltania a szakpolitikai stratégiáknak és döntéseknek*. Ebbéli vélekedésemmel nem vagyok egyedül, a kisebbségi kérdés kutatói közül többen értékelik úgy, hogy a külhoni magyarokkal kapcsolatos politikát egyre inkább a szimbolikus beszéd uralja. Bárdi Nándor szerint a külhoni ügyekben nincsenek politikailag releváns policy stratégiák, a szakpolitikai szerkezetekre jellemző a kontroll-hiány.¹ A külhoni magyar közösségekkel kapcsolatos anyaországi politika jellege – bizonytalanságok, buktatók – elsősorban a szórvánnyal kapcsolatosan mutatkoznak meg, hiszen a szórvány számára erősen „ketyeg az óra”, itt az elvesztegetett idő illetve a nem hatékony stratégia később már nem korrigálható helyzetek kialakulását teszi lehetővé. A szakpolitikai váltásra tehát a legnagyobb szükség a szórványokat illetően van.

Mivel azóta alapvető változás nem történt – bár kisebb előrelépés igen –, érdemesnek látom a kérdéskör alaposabb számba vételét, és ebben az akkori gondolatmenetet követem.

¹ Lásd Bárdi Nándor 2013-14-ben több erdélyi, felvidéki helyszínen megtartott, *Álságos állítások a magyar etnopolitikában* c. előadásait.

Szórványosodás: Kárpát-medencei trendek

A szórvány és a szórványosodás a nemzetstratégia témakörébe tartozik. Ugyanakkor olyan kérdés, amelyről nehéz érzelmek nélkül beszélni – de kell. A Kárpát-medence magyarságát, pontosabban: a külhoni magyarságot mindenütt fenyegeti és érinti a szórványosodás jelensége. A magyar lakosság minden Magyarországgal szomszédos államban, ahol őshonos népességnek számít: folyamatosan csökken. Vannak különbségek, regionális eltérések, például a Székelyföld magyarsága Románia lakosságánál kevésbé csökken², vagyis arányszáma az utóbbi két népszámlálás között alig változott, miközben Arad megyében a csökkenés 25%, Temes megyében 30%, Hunyad megyében 36%, Krassó-Szörényben 44%. Vagyis minél szórványabb a megye, minél szétszórtabb és kisebb lélekszámú a helyi magyarság, a lélekszám-csökkenés annál erőteljesebb.

Az alábbi táblázatban az 1990 utáni demográfiai változásokat foglaltam össze azokra a megyékre vonatkoztatva, ahol magyarok hagyományosan élnek. A táblázatból kiolvasható, hogy Románia lakossága 2002-2011 között 12,2%-al, a romániai magyarok lélekszáma pedig 13,6%-al csökkent. A különbség nem jelentős. De ha megnézzük, hogy ezen időszakban Hargita megye lakossága 6,3%-al, a Kovászna megyéé 7,5%-al esett vissza, akkor a fenti állítás egészen más értelmet kap: vagyis többen a magyar lakosság stabilabb az ország lakosságánál, amelynek fogyását elsődlegesen az elvándorlás, a külföldi munkavállalás határozza meg. A magyar népességfogyást a szórvány okozza. Külön kell tehát kezelni a tömbmagyarságra jellemző demográfiai folyamatokat, külön a fronthelyzetben³ lévő helyi magyar közösségeket és ismét külön a szórványt.

² Letöltés helye: <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/22443-mar-nem-csokken-olyan-rohamosan-szekelyfold-lakossaga>; letöltés ideje: 2015.IX.10.

³ Fronthelyzetű helyi magyar közösségek: demográfiailag a tömb és a szórvány közötti átmenetinek is mondható állapot. Politikai értelemben olyan helyzet, amikor a helyi magyarság bár nincs domináns helyzetben, de rendelkezik akkora érdekérvényesítő potenciállal, hogy a helyi politikában számolni kell vele. Szórványban a magyarok politikai képviselete vagy jelképes, vagy nincs, nincsenek jelen az önkormányzatokban.

1. táblázat. Magyarok lélekszámának alakulása

Megye	Magyarok lélekszáma			Változás abszolút száma		Változás aránya	
	1992	2002	2011	Változás 1992-2002	Változás 2002-2011	Változás* 1992-2002	Változás 2002-2011
Arad	61011	49 291	37 067	-11 720	-12 224	-19,2%	-24,8%
Beszterce-Naszód	21098	18 349	14 773	-2 749	-3 576	-13,0%	-19,5%
Bihar	181 703	155 829	138 441	-25 874	-17 388	-14,2%	-11,2%
Brassó	63 558	50 956	39 275	-12 602	-11 681	-19,8%	-22,9%
Fehér	24 765	20 684	15 870	-4 081	-4 814	-16,5%	-23,3%
Hargita	295 104	276 038	258 615	-19 066	-17 423	-6,5%	-6,3%
Hunyad	33 849	25 388	16 219	-8 461	-9 169	-25,0%	-36,1%
Kolozs	146 186	122 301	103 457	-23 885	-18 844	-16,3%	-15,4%
Kovácsna	175 502	164 158	151 787	-11 344	-12 371	-6,5%	-7,5%
Krassó-Szörény	7 876	5 824	3 276	-2 052	-2 548	-26,1%	-43,8%
Máramaros	54 902	46 300	34 781	-8 602	-11 519	-15,7%	-24,9%
Maros	252 651	228 275	200 989	-24 376	-27 286	-9,6%	-12,0%
Szatmár	140 392	129 258	113 541	-11 134	-15 717	-7,9%	-12,2%
Szeben	19 309	15 344	10 893	-3 965	-4 451	-20,5%	-29,0%
Szilágy	63 151	57 167	50 659	-5 984	-6 508	-9,5%	-11,4%
Temes	62 866	50 556	35 294	-12 310	-15 262	-19,6%	-30,2%
Erdély	1 603 923	1 415 718	1 224 937	-188 205	-190 781	-11,7%	-13,5%
Bako	4 373	4 317	4 373	-56	56	-1,3%	1,3%
Bukarest	8 301	5 834	3 463	-2 467	-2 371	-29,7%	-40,6%
Regát	21036	16 089	12 809	-4 947	-3 280	-23,5%	-20,4%
Romániai magyarok	1 624 959	1 431 807	1 237 746	-193 152	-194 061	-11,9%	-13,6%
Románia összlakosság	22 810 035	21 680 974	19 042 936	-1 129 061	-2 638 038	-4,9%	-12,2%

Összeállította: a szerző.

Szlovákiában a helyzet aggasztóbbnak tűnik, ugyanis csaknem 62 ezerrel csökkent a magyarság lélekszáma tíz év alatt – derült ki a 2011-es népszámlálás végleges adataiból. Tíz év alatt az összlakosságból 9,7 százalékról 8,5 százalékra csökkent a Szlovákiában élő magyarok számaránya. Míg a 2001-es népszámlálás adatai szerint Szlovákiában 520 528-an vallották magukat magyar nemzetiségűnek, ez a szám 2011-re 458 467-re csökkent. Az országban 2001-től 2011-ig 0,33 százalékkal (17 581 fő), csökkenő mértékben, de nőtt az összlakosság és elérte az 5 397 036-os lélekszámot. Ez a legalacsonyabb lakosságszám-növekedés a népszámlálások történetében. Az ország lakosságának nemzetiségi arányait tekintve a magukat szlovák nemzetiségűnek vallók (4 352 775 fő) száma is csökkent a 2001-es adatokhoz képest. Az elmúlt 10 év alatt az egyedüli jelentősebb létszámnövekedést a roma etnikumhoz tartozók csoportja tudhatja magáénak.

A délvidéki magyarság számának alakulása is hasonló trendet mutat. 2011-ben Szerbia összlakossága 7 120 666 fő (népszámlálás), ez a korábbi népszámláláshoz képest 377 ezerrel kevesebb, a visszaesés 5,7%-os. A szerbiai magyarok lélekszáma 253 899 fő volt (3,53%), vagyis a korábbi népszámláláshoz képest a fogyás 39 400 fő, aránya 13,4%. Délvidéki szakemberek szerint bár valamelyest mérséklődött, még mindig nagy az elvándorlás, az asszimiláció mértékét Gábrity Molnár Irén nem tartja nagyobbnak a titói időkre jellemzőnél⁴. Vajdaság lakossága ez idő alatt kb. 100 ezerrel csökkent, a népszámláláskor 1,917 millió fő, miközben elég sokan települtek be a régióba. 2002-ben a tartomány lakosságának 14,3%-a volt magyar, 2011-ben az arány 13%.

Kárpátalján a magyarság lélekszáma 2012-ben 141 000 fő volt – kiszámított adat, nem volt népszámlálás – a korábbihoz képest 10 ezerrel kevesebb, ami 6,6%-os fogyást jelent. A népességszűkülés legfontosabb oka a kivándorlás, de jelentős az asszimiláció is.⁵

⁴ Letöltés helye: http://kitekinto.hu/karpat-medence/2012/12/01/fognak_a_vajdasagi_magyarok_is/#.Vfjucm6huHs; letöltés ideje: 2015.IX.9.

⁵ Letöltés helye: <http://www.karpatinfo.net/hetilap/ukrajna/karpataljai-magyarok-hanyan-vagyunk>; letöltés ideje: 2015.IX.9.

Meg kell állapítani, hogy a Kárpát-medencében a magyarság lélekszáma mindenütt csökken, de nem egyforma mértékben, és a többségi lakossághoz viszonyított arányszámok is különböznek. A népesség-fogyás területi arányait illetően csak erdélyi adatokat vizsgáltam, ebből kiderül, hogy tömbben a fogyás megállt, szórványban pedig felgyorsult.

Bár a szórványok kérdése két évtizede politikai kérdés, a külhoni magyar népcsoportok politikai képviselői és a magyar kormányzatok is foglalkoznak vele, pozitív eredményről nem beszélhetünk. A mai trend hosszú távon a külhoni magyar közösségek létét fenyegeti. Nem azt állítom, hogy felszámolódik a szórvány, mert nem ez következik be, hanem a nyelvhatár mozgásával korábbi szórványok a teljes nyelv- és kultúraváltással leszakadnak, miáltal újabb – velük szomszédos – területek magyarsága kerül szórványhelyzetbe. Bánság vonatkozásában három évtizede a nyelvhatár magyar szempontból Resicabányánál húzódott, ma Temes megye déli települései váltak nyelvhatárrá.

A szórvánnyal kapcsolatos szakpolitika célja az asszimilációs trend mérséklése és leállítás – kellene, hogy legyen. Ettől pedig nagyon távol állunk. Nemrég Murvai László tette fel a szórványokat illetően a sokakban megfogalmazódó kérdést: *Van még 25 évünk?*⁶ Vajon ennyi idő alatt megváltoztatható-e egy hosszabb ideje tartó trend? Ami bizonyos, ha semmi nem történik, egy-két évtized múltával magyar szempontból Temesvár is múlt idejűvé válik.

Szórványhelyzet: okok, tendenciák

Nincs keret a szórvánnyal kapcsolatos kutatási eredmények részletes bemutatására, és talán nem is okvetlen szükséges, de a legfontosabb elméleti támpontokat ismerni kell, hiszen ezek fogják megmutatni a politikai beavatkozás lehetséges irányait és részben eszközeit is. Az elkövetkezendőkben a 2011-ben megjelentetett *Szórványstratégia*⁷ alapján mutatom be a helyzetet.

⁶ Murvai László: *Kisebbségben: van még 25 évünk?* <http://www.maszol.ro/print.php?id=22095>; letöltés ideje: 2015.09.10.

⁷ Bodó Barna: *Szórványstratégia*. Gordian: Temesvár, 2011.

Szórványban, mivel azonosságtudatának néhány – lényeges – eleme különbözik a többségi környezetétől, az egyén nem a kulturálisan egységes közeg biztosította *természetességgel* kapcsolódik be a helyi közösség életébe, hiányzik a más esetekben eleve adott *biztos referencia*. A kapcsolatszegénység, a dominánstól eltérő kulturális meghatározottság okán a szórványban élők számára értelmezési kettősség lép fel, a másság kiiktathatatlan társadalmi (strukturális) nyomásként nyilvánul meg, amire a válasz *tudatos vállalást* feltételez. A kisebbségi mivolt tudatos vállalása nélkül az egyén *kilép vagy kikopik abból a nyelvi-kulturális közegből*, amelybe születése által került. Szórványban tehát a kapcsolatok természetessége helyébe a sajátos jegyek és helyzet tudatos vállalása lép – ha az egyén az anyanyelvben való megmaradást választja. A szórványhelyzet emberhez méltatlan, ugyanis kikerülhetetlen dilemma elé állítja az egyént: a többségitől különböző kultúrában megmaradni, illetve a társadalmi nyomásnak engedve váltani, átlépni egy másikba. Ez a dilemma az egyén számára értékválasztást jelent, akkor is, ha ez nem tudatosul.

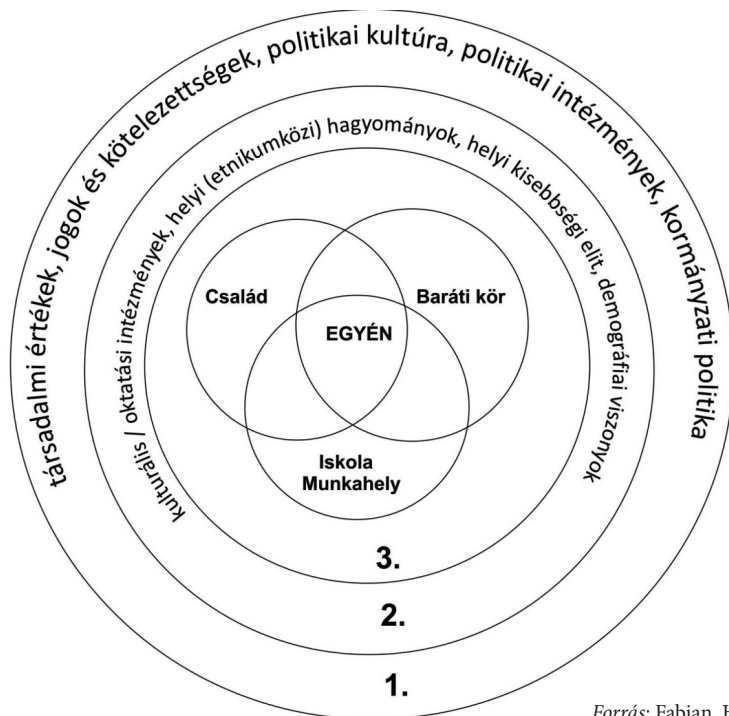
A szórvány értelmezhető más kulcsfogalmak segítségével is. Egy ilyen elméleti lehetőség a szórványnak a kulturális nemzet határáként történő értelmezése. A szórványban lakóknak meg kell küzdeniük azzal, hogy a *nyelvhatáron élnek*, meg kell harcolniuk az anyanyelvben való megmaradásért. Ha ez nem sikerül, az illető kisebbséghez tartozó személyek asszimilálódnak, s ha ez tömegessé válik, a nyelvhatár elmozdul, átlép az illető térségen. Látni kell, hogy a nyelvhatár folyamatosan változik, mozog, a szórványok asszimilációja külső – anyanemzeti, a kisebbségi tömb részéről érkező – támogatás nélkül nem áll le, vagyis a kulturális nemzet területe szűkül, magyarok által is lakott hagyományos térségek „letörnek”, eltűnnek a magyar kultúra térképéről.

Ezek szerint a szórványlét olyan helyzet, amikor a közösség „belső erejéből nem képes etnikai mivoltát megőrizni”, helyileg nem képes etnikailag újratermelődni, ezért támogatni kell! A folyamat eredménye az etnikai csoport számarányának csökkenése, az „etnikus leépülés” fokozatos felgyorsulása, ami a kisebbség társadalmi, gazdasági és kulturális szerepének gyengüléséhez, majd megszűnéséhez vezet.

A szórványosodás folyamatának megítélése az idők során kikerülhetetlenül kapott érzelmi töltetet. Így a szórvány fogalom értelmezésé-

ben, megítélésében meghatározóvá vált a maradék-jelleg, a reziduális helyzet, a regresszió, a veszélyeztetettség, a magárahagyatottság szemantikai komponense.

A szórványosodás – asszimilációs folyamat. Az asszimilációnak vannak külső és belső feltételei illetve okai. A szórványra érvényes asszimilációs elmélet hosszú ideig nem készült, a szórványokra vonatkoztatva is a legutóbbi időkig Milton Gordon 1964-es diaszpórára kidolgozott asszimilációs elméletét alkalmazták egyes kutatók. A folyamat megértése szempontjából továbblépést jelent a 2011-ben kidolgozott új értelmezés, a strukturális asszimiláció elmélete.⁸ Az asszimilációt kiváltó tényezőket és ezek hatásmechanizmusát az új elmélet az alábbi ábra szerint összesíti.

1. Általános / országos tényezők
2. Lokális tényezők
3. Közvetlen környezet

Forrás: Fabian, H. and Dunlop, A.W. (2002) ábrája alapján készítette a szerző.

⁸ Az elméletet jómagam dolgoztam ki, első bemutatására 2011. okt. 29-én került sor, az ELTE Politikatudományi Intézete által szervezett konferencián.

A szórványosodás/asszimiláció tényezői: 1) általános/országos tényezők: társadalmi értékek, jogok és kötelezettségek, politikai kultúra, politikai intézmények, kormányzati politika; 2) lokális tényezők: demográfiai viszonyok, kulturális/oktatási intézmények helyi léte, helyi kisebbségi elit, helyi (etnikumközi) hagyományok; 3) közvetlen környezet: család, baráti kör, iskola/munkahely.

Az asszimiláció a következő társadalmi folyamatokat jelenti:

Kezdetben az demográfiai helyzet változik meg elvándorlással, születések csökkenésével, többségiak betelepéd(pít)ésével, és elindul a nemzeti identitás tartalmait nyújtó intézmények felszámolódása:

- Az *etnikus tér megváltozik*, a településen belül a kisebbségi népelem számaránya lecsökken, az etnikus arányok felborulnak, és ebből egy erőteljes demográfiai térvésztes következik.

A demográfiai viszonyok megváltozása miatt elkezdődik az intézményi keret átalakulása:

- Az *iskola, anyanyelvi oktatás* fokozatosan felszámolódik: előbb a felső, majd végül a legegyszerűbb óvodai foka is. Sérül az anyanyelvi oktatás értéke, presztízse, az ez iránti szülői, gyermek- majd közösségi igény.
- *Kulturális és művelődési leépülés*. A kultúra anyanyelvű intézményei objektív és szubjektív okok (etnikai arányok, forráshiány, helyi vezető hiánya, többségi türelmetlenség) miatt lassan leépülnek. Maradnak a helyi hagyományos rendezvények (falunap, templomi ünnepek), de lassan ezek is elsorvadnak.

Az intézményi térvésztes kiváltja az anyanyelv visszaszorulását:

- Az intézmények, az egyszerű *önszerveződési formák* leépülnek, felszámolódnak, minden területen bekövetkezik a szervezkedési, együttléti igény halála.
- A *nyelvi térvésztes*. Az anyanyelv használati köre leszűkül, mind használati, mind pedig szimbolikus értéke csökken, a nyelvi kölcsönhatások felerősödnek. Stigmatizálódik az anyanyelv, felértékelődik a hatalmi, a hivatali, a többségi nyelv. Beáll a kétnyelvűség, keveréknyelvűség, nyelvi erózió, nyelvcsere, beolvadás.

- Iskola- és párválasztásban a kisebbségi kifelé orientálódik, a többségi iskolát választja, élettársa is többségi. De olykor magyar-magyar család is nyelvet vált.

Átalakul a közösségi élet, az anyanyelv visszaszorul, nincsenek külön kisebbségi rendezvények, ahol a közösség reflektálhatna a saját helyzetére – megszűnik a kisebbségi külön világ.

- *A közösségi élet leépülése.* A kisközösség már nem szerves etnikus közösség, hanem töredék, az itt élők nem tudják közösségben megélni etnikai hovatartozásukat.
- *Izoláció.* Teljes elszigetelődés a nagyobb anyanyelvi közösségektől, a kollektív kultúra, a szóbeliség felszámolódása.

A társadalmi térvészítés átterjed a gazdasági és a politikai szférára is:

- *Gazdasági térvészítés.* A magyarság nem tud versenyt tartani a többséggel, csökken a vállalkozói kedv, kiszorul a gazdaság meghatározó tényezői közül a helyi közösségben és régióban.
- *Politikai térvészítés.* az etnikus kiscsoport visszaszorul az érdekképviseletből, a helyi önkormányzatokból, közéletből, a nagypolitikából is.

A kisebbség az asszimilációs folyamatokkal szemben kiszolgáltatott, képtelen védekezni, mivel nincs, aki a még ott élő magyarokban a kötődést ébren tartsa – elit, helyi vezető nélkül marad.

Az asszimiláció – szórványosodás – folyamatának több szakasza különíthető el.

- 1) *Az első szakaszban* megszűnik az anyanyelv természetes elsőbbsége, és a kétnyelvűség kiegyensúlyozottá válik.
- 2) *A második szakaszban* a többségi nyelv válik dominánssá, aminek következtében az egyén számára kulturálisan a családi helyett a külső kapcsolatok válnak elsőrendűvé. Mivel a helyi kultúra dominánsan többségi nyelvű, elindul a szétfejlődés.
- 3) *A harmadik szakaszban* a személyes kapcsolatok, kötődések többsége már nem anyanyelv-alapú, a személy nyelvvel, kultú-

rával kapcsolatos döntéseiben (párválasztás, iskolaválasztás) a többségi hatás az elsőrendű és meghatározó.

- 4) Ennek következtében – *negyedik szakasz* – a személy kifelé orientálódik, egykori önmagát, anyanyelvi kultúráját kívülről látja, a többségi környezetben kíván érvényesülni, számára ez jelenti az önmegevalósítás útját és lehetőségét.
- 5) *Az ötödik, végső szakaszban* a többségi közegbe való átlépés érzelmi szempontból is megtörténik, egykori kisebbségi identitása származástudattá változik. Már nem zavarja, ha nem beszél anyanyelvét – feloldotta, feldolgozta ezt a „kérdést”.

Az átlépés soha nem végleges, az emberi élet nem tábla, amelyről teljesen le lehet törölni események és kapcsolatok hatását. Felléphetnek olyan tényezők, amelyek az egyént korábbi lépéseinek felülvizsgálatára készítetik. De a tapasztalat szerint ez ritka és jelentős társadalmi sokk válthatja ki.

Az etnikai asszimiláció az etnikai identitás megváltozását jelenti, illetve a közösség szintjén azt, hogy a lélekszám fogy, nincs elegendő természetes utánpótlás. Az asszimilációs folyamat két vagy több társadalmi csoport közötti interakció, ennek kezdete a kulturális csere, a végpontja pedig a csoportok fúziója, általában a kisebbségi/alávetett csoport beolvadása a többségibe. Az asszimilációs folyamat több szakaszban megy végbe, ezek azonban nem teljesen függetlenek egymástól. Az asszimiláció lehet intergenerációs (nemzedékek közötti) és intragenerációs (nemzedéken belüli), és bár ezek olykor összemosódnak, a két aspektust külön kell vizsgálni.

Asszimiláció és politika

Amennyiben a szórványosodás, végeredményben az asszimiláció hatásaival szemben kívánunk fellépni, mindenképpen tisztázni kell, milyen kapcsolat létezik az asszimiláció és a politika között.

Az asszimiláció kutatásában két vonulat különböztethető meg. Egyrészt vizsgálható az állami, a hatalmi tényezők törekvése és politikája, illetve külön elemzés tárgyát képezik az egyén szintjén jelentkező

folyamatok. Bár az asszimilációs politika vizsgálata ebben a keretben nem célozom, röviden felvázolom az alaphelyzetet. Az asszimiláció oka a modern állam azon törekvése, hogy a fennhatósága alá tartozó népeket nyelvi, kulturális és ideológiailag egységesítse.⁹ Ugyanakkor Bauman rámutat arra, hogy noha „hatékonyan elidegenítette az érintetteket eredeti közösségüktől, az asszimiláció nem jelentette a teljes és feltétel nélküli befogadást az uralkodó nemzet részéről. Az asszimilánsok keserűen döbbsenek rá, hogy valójában csak az asszimilációs folyamat-hoz asszimilálódtak. Csak a többi asszimilánssal voltak közös problémáik, aggodalmaik és gondjaik.”¹⁰ Az így kialakuló helyzetben lévőkre illő minősítés: belül lévő kívülállók.

Asszimilációs politika esetében a kormányzat viszonyulása az etnikai kisebbséghez egy cél köré rendeződik: az asszimiláció célja a kisebbségek istenfélő, dolgos polgárokként történő beolvasztása. Az állam tehát sok esetben tudatosan, olykor nem bevallott módon elindít és fenntart egy formális vagy informális beolvasztási folyamatot, miáltal aláássa (megkísérli aláásni) a kisebbségek életmódjait, magasabb rendű lehetőségként rájuk kényszeríti saját kultúráját és intézményeit, hogy bizonyos fokú igazodást, a külsőségekben megnyilvánuló alkalmazkodást érjen el. Ugyanakkor az asszimilációs politika napjainkban nem törekszik a teljes beolvasztásra. A nyugati civilizációtól eltérő, de azzal összeegyeztethető szokásokat megtűrik, ha azok a) a magán- vagy személyes életre korlátozódnak, b) nem sértik mások jogait, c) összhangban állnak a törvény betűjével és szellemével és d) fenntartják a polgári társadalom elveit.¹¹

Az asszimilációs törekvéseknek történetileg két modelljét különböztetik meg: az *amerikai olvasztótégelyt* és a *francia típusú asszimiláció* politikáját. A francia modell a kisebbségi közösségek megszün-

⁹ Biczó Gábor: *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont: Budapest, 2004.

¹⁰ Bauman, Zygmunt: *Modernség és ambivalencia*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Látáthatatlan Kollégium: Budapest, 1997, 47–59, itt: 54.

¹¹ Fleras, Augie – Elliott, Jean Leonard: *A multikulturalizmus Kanadában: A sokféleség felmagasztalása*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus. Szöveggyűjtemény*. Osiris: Budapest, 1997, 29–38.

tetésével akadályozná meg, hogy azok állammá váljanak az államban, ugyanakkor elutasítják az asszimilációt elősegítő intézkedéseket: mindössze felkínálja mindenki számára a francia politikai nemzet-hez való tartozást. Ezzel szemben az amerikai olvasztótégely politikája vagy elmélete a pozitív megkülönböztetés eszközeivel (például kvótarendszer alkalmazása) igyekszik megteremteni mindenki számára a társadalomba való beilleszkedés esélyét. Ennek a modellnek értelmében az asszimiláció révén kívánják elkerülni a kisebbséghez tartozók szociális leszakadását. Azaz minden etnikumhoz tartozó számára egyaránt legyen lehetséges a felemelkedés, hogy az etnicitás (vagy más identitás-elem) ne kapcsolódhasson össze a szegénységgel, a kirekesztettség érzésével.

A nemzetépítő állam számára, különösen Közép-Kelet-Európában, a társadalmi-etnikai homogenitás elsődleges, kiemelt fontosságú. A térségben nincs olyan ország, amely története során ne asszimilált volna kisebbségeket. Bár egyesek úgy tartják, hogy az etnikai-kulturális homogenizáció Nyugat-Európában a francia forradalomig lényegében befejeződött,¹² ez igencsak vitatható: a forradalom Franciaországa a nyelvet illetően alig 40%-ban volt francia. A nemzetépítés általános velejárója tehát az asszimiláció. A kérdés csak az: politikai program alapján zajlik, avagy a társadalom strukturális asszimilációs nyomása hozza létre. A politikai program lehet nyíltan vállalt, diszkriminatív, mint Romániában 1877 után Dobruzsza esetében.¹³ Az asszimiláció továbbá lehet áttételes, nem kinyilvánított program, amikor a modernizációra való hivatkozással a hatalom a kisebbségi értékekre nincs tekintettel, a kisebbség egyfajta állampatriotizmus jegyében nem, vagy korlátozottan kap teret nemzeti alapú szervezkedésre. Ide sorolható a dualista Magyar-

¹² Colțescu, Gabriela (coord.): *Vocabularul pentru societăți plurale. A plurális társadalmak szótára*. Polirom: Iași, 2005.

¹³ Iordachi, Constantin: “The California of the Romanians”: The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878–1913. In: Iordachi, Constantin – Kántor Zoltán – Petrescu, Cristina – Petrescu, Dragos – Trencsényi Balázs (eds.): *Nation-Building and Contested Identities. Romanian & Hungarian Case Studies*. Polirom: Iași – Regio Books: Budapest, 2001, 121–152.

ország.¹⁴ Végül, harmadik változatként lehetséges olyan helyzet is, amikor a politika a kérdést leveszi napirendről, mi több, olykor még arra is hajlandó, hogy bizonyos kisebbségi speciális igényekre pozitívan válaszoljon. Ez a szórvány esete, amikor a helyi eltérő identitású kisebbségi csoport a jelzett strukturális nyomás hatására halad a kisebbségi különbözőségek-sajátosságok felszámolásának az útján. Példaként Szlovénia mai kisebbség-politikája említhető, ahol a magyar és az olasz kisebbség minden elvárható állami támogatást megkap.

Elvben viszont mindhárom esetre érvényes, hogy ha nyelvváltásra kerül sor, az – egyedi esetektől eltekintve – nem önkéntes, hanem a létező körülmények elfogadásából fakadó, illetve elutasítása annak, hogy az anyanyelv megőrzése az egyén részéről külön feladat és teher vállalását követeli meg.

Beavatkozás: szándékok és korlátok

Az asszimiláció tehát soha nem spontán, mindig valamilyen társadalmi körülményre adott választ jelent. Önkéntes abban az értelemben lehet, hogy nem erőszak váltja ki. Az asszimilációt illető döntés mindig egyéni, a döntés mégsem „szabad”, amennyiben minden esetben valamilyen önelismerési kondicionáltságnak a „másikra” vonatkoztatott aktusára vezethető vissza. Nincs tér arra, hogy minden asszimilációs tényezőre kitérjek.

Elemzésem egyik alaptétele: Romániában nincs nyílt asszimilációs nyomás, a politika közvetlenül, programszerűen nem támogatja az asszimilációt. Ugyanakkor nem is lépnek fel a strukturális asszimiláció ellen, semmit nem tesznek a közvetett asszimilációs nyomás hatásainak az ellensúlyozására. A nemzetközi fórumokon mintaszerűen bemutatott romániai kisebbségpolitika nem vesz tudomást a szórvány létéről, a kormányzati programokban nyomát sem találni annak, hogy a kisebbségi léthelyzetnek az etnikai arányok szerint három eltérő esete külön-

¹⁴ Niederhauser Emil: Utószó Pukánszky Béla könyvének új kiadásához. In: Pukánszky Béla: *Német polgárság magyar földön*. Lucidus: Budapest, 2000. (Első kiadás: Budapest, 1940.)

bőztethető meg, amelyek szakpolitikai szempontból eltérő kezelést igényelnének. A szórványfogalom nem létezik sem a román, sem a szlovák, sem a szerb, sem az ukrán nyelvben. Ez még nem zárja ki a strukturális asszimiláció elleni szakpolitikai beavatkozások lehetőségét, de milyen eséllyel érhető el kormányzati szinten ilyen döntés, ha a fogalmi háttérrel gondok vannak, ha jóindulatú partnerek sem értik, hogy miről van szó. És a kormányzattól nem jóindulatot kell elvárni, hanem szakszerűséget, aminek alapja a világos helyzetértelmezés. Ezen a ponton a *szórvánnyal kapcsolatos állami szakpolitikai lépések kérdése lezárható*: nincs ilyen politika, és ezért nem kizárólag és egyedül az állami intézmények és szervek tehetők felelőssé, hiszen hiányzik, nem teljesül a világos szakmai diskurzus fogalmi előfeltétele.

Ebben a kontextusban válik meghatározóvá az anyanemzet és ennek felelőssége. Az anyaország szerepével¹⁵ az etnopolitikai konfliktusok kezelésében Rogers Brubaker foglalkozott a '90-es évek közepén, annak a kisebbségpolitikai folyamatnak az elméleti lecsapódásaként, amelynek egyik fontos eredménye az európai kisebbségvédelmi keret-egyezmény elfogadása volt. Brubaker a nemzetépítés kiteljesítésére összpontosító államokra, illetve ezekre a térségekre dolgozta ki modelljét.¹⁶ Ezek az államok, Közép- és Délkelet-Európának a totalitarizmusból kibontakozó országai a nemzet kulturális homogenizációját tartják elsődlegesnek, a nemzeti intézményrendszer konszolidációjának prioritása sajátos probléma-érzékenységet – jobban mondva: érzéketlenséget – alakít ki. A modell szerinti második entitás az itt élő nemzeti/etnokulturális kisebbség, amelynek célja önnön elismertetése, politikai jogainak intézményesítése, identitásának megőrzése. A harmadik tényezőt az anyaországok jelentik, amelyek – az esetek többségében – fenntartják maguknak a jogot, hogy gondoskodjanak kisebbségben élő nem-

¹⁵ Ismert, hogy az úgynevezett státustörvény magyarországi elfogadása mekkora reakciót váltott ki a szomszédos országok kormányzati szintjén, még a Velencei Bizottságot is megkereste Románia ebben a kérdésben. A dilemma ezen a szinten a magyar hozzáállást igazolta: a külhoni nemzetrészekért történő anyaországi felelősségvállalás nem ütközik semmilyen nemzetközi jogi korlátba.

¹⁶ Brubaker, Rogers: National Minorities, Nationalizing States and External Homelands in the New Europe. *Daedalus*, 1995, 124 (2). 107–132.

zettársaikról, akik annak ellenére tagjai a kulturális nemzetnek, hogy más állam polgárai. Ez a támogatás lehet erkölcsi, anyagi, de politikai is. A Brubaker-modell új eleme az anyaország–anyanemzet felelősségének tételezése.

A fentiek értelmében a szórványhelyzet várható következményeinek ellensúlyozására három irányból indulhatna politikai beavatkozás: azon állam részéről, ahol a kisebbség él, beavatkozásra nem számíthatni – ezt az előbbieket során taglaltam. A következő tényező a Brubaker-modell értelmében a kisebbség érdekképviselője.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség¹⁷ politikai kérdésként napirenden tartja a szórványkérdést, a párt programjában az általános bevezetőben és később, az oktatási illetve művelődési részben is foglalkozik a szórványok helyzetével.¹⁸ A program szerint a szórvány sajátos megközelítést igényel, de a szövegből nem következik egyértelműen, hogy a szórványt a megmaradás érdekében külön támogatni kell. A célokat illetően a program a következő témákat jelöli meg: az intergenerációs asszimiláció fékezése, negatív hatásának csökkentése; az anyanyelvű oktatás és a magyar nyelvoktatás körének szélesítése, az oktatási rendszerrel párhuzamosan, anyanyelven zajló programok kiemelt támogatása; valamint az átfogó nyelvi tervezés, az anyanyelv használati körének kiszélesítése. Ezeket a célokat szolgálja a Kisebbségi Tanács alapján évente meghirdetett pályázat, a szórványközösségek érdekében programokat szervező, jogi bejegyzéssel rendelkező intézmények, egyesületek, egyházközségek tevékenységének támogatására. Pályázni 2015-ben a következő témakörökben lehetett: szórvány-táborközpontok működtetéséhez való hozzájárulás; közösségi (magyar) házak programjainak működtetése és infrastrukturális fejlesztése; közösségépítési és kistérségi programok (neves személyiségek meghívásával, különböző közösségi csoportok részvételével, szórványtelepülések egymás közötti kapcsolatainak kialakítása közös programok keretében). Láthatjuk, hogy a programban megfogalmazott

¹⁷ Csak az RMDSZ-re hivatkozom ebben az elemzésben, a két másik romániai magyar pártnak országos szinten nincs olyan erős képviselői ereje, hogy a közpolitikák alakításában ez jelentős erőt képviselne.

¹⁸ Letöltés helye: <http://www.rmdsz.ro/uploads/fileok/dok/RMDSZ%20program%2001.pdf>; letöltés ideje: 2015.09.14.

célok és a pályázati alapú támogatás tematikai szempontból nem fedik egymást. Éppen a legfontosabb terület okán jelentős a hiányérzet: az anyanyelvű oktatás léte és mibenléte meghatározó szórványban, és azt senki nem gondolhatja komolyan, hogy ebben a kérdésben az eseti pályázati támogatásokkal strukturális változásokhoz vezető, megnyugtató eredmény érhető el. Ugyanakkor a jelenleg érvényes, 2011-ben elfogadott román oktatási törvény kisebbségi szempontból bizonyos korábbi törvényes jogok korlátozásához vezetett.

Következzenek statisztikai táblázatok előbb a 2011-es törvény előtti helyzetről, megyék szerinti bontásban, majd a bevezetését közvetlenül követő évekből.

2. táblázat. Magyarul tanulók száma és aránya Romániában, megyék szerint

Megye	Tanulók-2004-2005			Tanulók-2010-2011			Magyarok aránya (%)
	Összlétszám	Magyarul tanuló		Összlétszám	Magyarul tanuló		
Szám		%	Szám		%		
Hargita	14902	12140	81,4	13659	11460	83,9	84,80
Kovácsna	10142	6993	68,9	9239	6486	70,2	73,59
Maros	25713	8492	33,0	23527	7836	33,3	37,82
Szatmár	19462	5218	26,8	15626	4630	29,6	34,50
Szilágy	12345	2434	19,7	10425	2183	20,9	23,25
Bihar	28395	6368	22,4	25373	5177	20,04	25,18
Kolozs	28429	3351	11,7	22971	2436	10,6	15,69
Brassó	25694	1163	4,5	19833	840	4,2	7,77
Arad	20743	809	3,9	18136	713	3,9	9,06
Beszterce-Naszód	16533	467	2,8	14398	410	2,8	5,31
Fehér	17581	467	2,6	14968	398	2,6	4,85
Máramaros	26404	621	2,3	21711	572	2,6	7,54
Temes	30694	337	1,09	25109	275	1,09	5,42
Hunyad	23386	318	1,3	18919	237	1,2	4,09
Bákó	37968	70	0,1	31088	251	0,8	0,75
Szeben	20197	110	0,5	16927	94	0,5	2,89
Krassó-Szörény	15525	-	-	12678	-	-	1,19
Románia	1012601	49396	4,87	862588	44430	5,15	6,50

Összeállította: a szerző.

3. táblázat. Magyar közoktatás Romániában (magyar nyelven tanulók száma és aránya)

Év	Óvoda	%	Elemi és általános	%	Líceum	%	Szakiskola	%	Postliceum	%	Összes	%
1990	47 600	6,33	142 459	5,22	41 367	4,15	4 123	1,13	525	1,80	236 074	4,84
1991	47 530	6,40	134 486	5,10	33 447	4,30	6 380	1,70	1 103	2,01	222 946	4,86
1992	49 255	6,55	128 879	5,01	31 196	4,37	5 738	1,72	969	1,70	216 037	4,88
1993	48 192	6,77	125 480	4,95	30 475	4,22	6 112	2,03	1 058	2,09	211 317	4,89
1994	47 754	6,67	124 167	4,90	30 055	3,97	6 293	2,18	862	1,90	209 131	4,82
1995	45 839	6,57	121 215	4,77	29 950	3,80	5 491	1,92	905	1,66	203 400	4,66
1996	42 816	6,49	120 597	4,74	29 604	3,73	5 272	2,01	753	1,02	199 042	4,59
1997	40 978	6,57	121 244	4,74	29 196	3,81	5 984	2,42	1 087	1,26	198 489	4,63
1998	40 397	6,47	122 385	4,79	27 274	3,80	5 876	2,58	1 347	1,40	197 279	4,67
1999	40 207	6,52	119 157	4,77	26 430	3,81	5 747	2,59	2 094	2,21	193 635	4,69
2000	40 086	6,56	114 420	4,74	26 207	3,81	6 798	2,84	2 362	2,88	189 873	4,71
2001	40 266	6,54	109 498	4,72	28 301	3,98	7 090	2,81	2 001	2,75	187 156	4,71
2002	41 457	6,58	106 515	4,85	29 415	3,97	7 950	2,94	1 658	2,68	186 995	4,79
2003	40 811	6,41	104 068	4,90	29 634	3,90	8 281	2,97	1 427	2,61	184 221	4,78
2004	41 207	6,39	99 428	4,98	31 013	4,01	9 437	3,26	1 457	2,99	182 542	4,86
2005	41 104	6,34	96 266	5,07	30 876	4,02	10 139	3,56	1 512	3,47	179 897	4,94
2006	41 280	6,36	93 944	5,10	30 968	3,97	9 876	3,94	1 152	3,06	177 220	4,98
2007	41 054	6,31	92 816	5,19	31 559	3,99	8 770	3,98	1 102	2,42	175 301	5,01
2008	41 184	6,31	91 732	5,23	31 616	4,03	7 309	3,86	1 268	2,30	173 109	5,04
2009	41 857	6,28	90 930	5,29	33 563	4,01	4 221	3,66	1 185	1,89	171 756	5,05
2010	42 747	6,34	89 887	5,31	35 452	4,09	1 740	3,19	1 376	1,97	172 094	5,13
2011	43 412	6,44	87 541	5,37	36 632	4,12	153	1,24	1 382	1,74	169 424	5,16
2012	36 493	6,28	95 247	5,46	n.a.	n.a.	1 158	5,87	1 612	1,74	n.a.	n.a.
2013	35 431	6,23	95 824	5,50	32 418	4,17	1 926	7,27	1 401	1,36	166 917	5,19

Forrás: Barna Gergő – Kapitány Balázs: A romániai magyar közoktatás 1990 és 2013 között. (Letöltés helye: http://www.iskolakveszelyben.ro/tanulmanyok/oktatasi_helyzetkep_2014.pdf; letöltés ideje: 2015.09.15.)

4. táblázat. Magyar közoktatás a szórványban

Szórvány	Óvoda	%	Elemi és általános	%	Líceum	%
1997	6 913	4,9	19 251	3,6	5 263	3,1
1998	6 799	4,9	20 563	3,8	5 165	3,3
1999	6 586	4,9	18 838	3,6	4 505	3,0
2000	6 632	4,9	17 576	3,5	4 783	3,1
2001	6 573	4,9	16 418	3,4	4 984	3,2
2002	6 848	5,0	16 123	3,5	5 121	3,2
2003	6 735	4,9	15 973	3,7	4 477	2,7
2004	6 811	5,0	14 807	3,6	4 928	3,0
2005	6 791	4,9	14 391	3,7	4 824	2,9
2006	6 757	5,0	13 612	3,6	4 473	2,7
2007	6 615	4,9	13 493	3,8	4 394	2,6
2008	6 835	5,0	13 217	3,8	4 435	2,6
2009	6 785	4,8	12 899	3,7	4 735	2,6
2010	7 050	4,9	12 018	3,5	4 720	2,5
2011	7 064	4,9	11 743	3,6	4 724	2,5
2012	5 763	4,6	12 423	3,5	n.a.	n.a.
2013	5 729	4,5	12 688	3,6	4 378	2,7

Forrás: Barna Gergő – Kapitány Balázs: A romániai magyar közoktatás 1990 és 2013 között

A szórványmegyék nem kezelhetők egységesen. Barna Gergely és Kapitány Balázs a magyar oktatás fenntarthatóságát illetően egy mutatót számoltak ki, amely figyelembe veszi nemcsak a magyarság településkénti arányszámát, hanem az abszolút lélekszámot is (500 fő alatt az iskola nem fenntartható) illetve a kistérségi etnikai térszerkezetet. Maximális (100) fenntarthatósági értékű Hargita és Kovászna megye, 0 értékű Krassó-Szörény megye, ahol nincs magyar iskola. Következzen az adatsor kilenc megyére kiszámítva, és mellette más rangsorok:

Látható, hogy az etnikai arányszámok önmagukban nem mutatják az anyanyelven tanulás, az anyanyelvhez való ragaszkodás mértékét. A jelenleg komplex, megyénként változó. Az idézett szerzőpáros szerint Temes és Szeben megyékben a magyarok csupán egyharmada, Máramarosban fele, Hunyad és Arad megyékben mintegy kétharmada folytatja anyanyelvén alapfokú tanulmányait. Az okokról feltételezések szintjén beszélhetünk, ezidáig célirányos, megyék szerint sajátos beavatkozási kísérlet nem történt – leszámítva a helyi pedagógus társadalom kezdeményezéseit.

5. táblázat. Szórványmegyék oktatási helyzete

Megye	Magyarok aránya (2002)	Fenntart-hatósági skálaérték	Rangsor ↓	Rangsorok			
				Nyers anyanyelvi arány (2001)	Nyers anyanyelvi arány (2011)	Homogén házas-ságok	Etnikai mobilizáció a parlamenti választásokon (2004)
Kolozs	17,4	69	1	1	1	1	2
Brassó	8,7	66	2	4	3	4	3
Máramaros	9,1	62	3	7	7	6	6
Beszterce	5,9	61	4	3	2	3	1
Arad	10,7	60	5	5	5	5	7
Fehér	5,4	52	6	2	4	2	4
Hunyad	5,2	50	7	6	6	7	5
Temes	7,5	37	8	8	8	9	9
Szeben	3,6	29	9	9	9	8	8

Forrás: Barna Gergő – Kapitány Balázs: A romániai magyar közoktatás 1990 és 2013 között

Anyaországi közpolitika: lehetőség és lehetetlenségek

Az anyaországi közpolitikai szerepvállalás kérdése igen bonyolult, ezt a 2001-es ún. kedvezménytörvény esete világosan megmutatta. Az első fontos kérdés, hogy az alkotmányos tételt, miszerint Magyarország felelősséget visel a határon túli magyarokért, ki miként értelmezi. A felelősségi klauzula magyar oldalon felfogható a politikai közösség alapító okiratába foglalt államcélként, olyan állandó utasításként, parancsként, amely a mindenkor magyar kormányzatot és közigazgatást kötelezi. Ugyanakkor a Magyar Köztársaság nyilvánvalóan nem egyedül felel a külhoni magyarokért, hiszen ők egy másik állam polgárai. Az alkotmány előszava az egész magyar kultúrnmzet nevében nyilvánítja ki a minden magyarért való felelősségvállalás kötelezettségét. A közvetlen közpolitikai szerepvállalás viszont feltételezi a magyar politikai közösséghez való tartozást, vagyis az államnemzeti kereteket.

A státustörvény kapcsán komoly viták alakultak ki. 2001-ben, a kedvezménytörvény elfogadásakor már az is vitát váltott ki, hogy a külhoni magyar közösségek politikai képviselőit gyakorló szervezetek ajánlást adhattak a Magyar Igazolvány igényléséhez. Ezt egyes szomszédos országok területen kivüliségnek minősítették – amivel a Velencei Bizottság nem értett egyet.¹⁹ Ha az Európai Unióról szóló szerződés 6. cikkelyét szabadon úgy értelmezzük, hogy a tagállamok nemzeti identitásának a tiszteletben tartása kiterjed a határon túli nemzetrészek védelmére is, a közpolitikai szerepvállalás még ebben az esetben sem jelent többet annál, hogy Magyarország törődik a magyar kulturális nemzethez tartozó határon túliakkal, de nem hoz létre velük közjogi kapcsolatot, s nem teszi, mert nem teheti őket a magyar politikai közösség tagjaivá.²⁰

Kántor Zoltán szerint a politikai vagy kulturális értelemben vett nemzeten az állam valamely „nemzeti elven való szerveződését” kifejező politikákat is értünk, s az állam nemzetpolitikájának kialakításakor természetesen akár mindkét elvet alkalmazhatja.²¹ Kántor szerint ez a gyakorlatban, például Románia esetében azt jelenti, hogy a román állam az országban élő kisebbségeket illetően a politikai nemzet elvére támaszkodó politikát folytat, miközben a nemzet kulturális elvére támaszkodó politikát Románia határain kívül. Szarka László szerint, aki a kulturális és a politikai nemzet fogalmának összeegyeztetésére törekszik, a magyar kulturális nemzet elképzelhető úgy, hogy azt a magyarországiak (a politikai nemzet) és a határon túli magyarok alkot-

¹⁹ A hivatalos nevén szomszédos államokban élő magyarokról szóló a 2001. évi LXII. törvény kapcsán előbb a román akkori miniszterelnök majd a magyar fél is jogi értelmezést kért a Velencei Bizottságtól. A Velencei Bizottság jelentése megállapítja: „A kisebbségeknek nyújtott kedvezményes bánásmódot szabályozó egyoldalú intézkedések, a lakóhely szerinti állam azokba való kifejezett beleegyezése, vagy azok hallgatóságos, de egyértelmű elfogadása nélkül nem érinthetnek olyan területeket, amelyeket kétoldalú szerződések már nyilvánvalóan szabályoznak.”

²⁰ Majtényi Balázs: A nemzetfogalom a magyarországi közjogban és a közpolitikai vitákban. Lásd: <http://www.kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/201.pdf>; letöltés ideje: 2015.09.15.

²¹ Kántor Zoltán: A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése? *Magyar Kisebbség*, 2002. 1. 3–12.

ják. A nemzetpolitika pedig az így felfogott kulturális nemzet érdekeit képviselő politikai stratégia.²²

Mivel nem a nemzetfogalom értelmezése, hanem a közpolitikai beavatkozás törvényes lehetősége a kérdés, a továbbiakban azt kell tisztázni, hogy a fentebb említett politikai stratégia miként válhat a külhoni magyarok vonatkozásában közpolitikává. A közpolitikai folyamat jelentős mértékben különbözik akár a politikai stratégiától, akár egy jogérvényesítést célzó politikai fellépéstől. Egy szakpolitika alakítása és tervezése mindig összetett rendszer, lényegét tekintve az elemeihez sorolhatók annak 1) céljai, kezelendő kérdései, 2) szabályai, 3) eszközei, 4) érvei és indokai, 5) a végrehajtás szerkezete, illetve 6) azok az alapfeltevések, amelyek segítenek a politika alakításában, az eredményhez való eljutásban. Az ilyen típusú szakpolitikának egyaránt vannak szabályozó, elosztó és újraelosztó aspektusai.²³ Ezt mindig, mindenütt konkrétan, egy ország saját polgáraitra vonatkozóan készítik elő.

A külhoni magyarság érdekeit szolgáló politika felveti a transzszuverenitás kérdését, miként azt a Sólyom László magyar államfő kezdeményezésére 2006–2008 között szervezett konferencia-sorozat összefoglaló kötete indító tanulmányának szerzői felvetik.²⁴ Bár elfogadható értelmezés, hogy „a transzszuverenitásra építő nemzetpolitikai programok elsősorban a magyar állam közpolitikai erőforrásait állítják a külhoni magyarok és a magyar kultúra fennmaradásának szolgálatába”²⁵, ez még nem jelent közpolitikát. Az idézett konferenciakötet a továbbiakban is a külhoni magyarok identitásörzését szolgáló, demokratikus módon ellenőrizhető közpolitikai eszközök felhasználásáról szól – és nem közpolitikáról. Szükség van a külhoni magyarságot szolgáló, etni-

²² Szarka László: Korszerű magyar nemzetfogalom. Idézi Majtényi, A nemzetfogalom a magyarországi közjogban és a közpolitikai vitákban, i.m.

²³ Dobos Balázs: A szakpolitikai célok meghatározásának problémája a magyarországi kisebbségpolitikában. *MTA Law Working Paper*, 2015. 10.

²⁴ Bakó Miklós – Öllös László: Politikai közösség és kulturális identitás Magyarország és a szomszédos országok magyar kisebbségeinek viszonyában. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal: Budapest, 2010. 42.

²⁵ Bitskey, 2010. *Határon túli magyarság a 21. században*, i.m. 43.

kai értelemben ezeket a közösségeket erősítő, intézményileg is kialakítható közpolitikák megfogalmazására – és ez további dilemmákat vet fel.

A magyar állam tehát kész arra, hogy közpolitika erőforrásokat állítson a külhoni magyarok – és értelemszerűen a szórványhelyzetben élők – identitás-küzdelmének a támogatására. Ennél többet nem tehet. Kérdés: kié a közpolitikai folyamat előkészítésének a felelőssége? Ki határozza meg a célokat, ki jelöli ki az eszközöket, fogalmazza meg a szabályokat, és ki felel a végrehajtásért? A helyzetből fakadóan a magyar állami intézmények közvetlen felelősséget nem vállalhatnak. A kérdés-sor megkerülhetetlen eleme: a közpolitikai partner kiléte és mibenléte. Őt meg kell találni, a szerepre fel kell készíteni – és hitelesíteni kell szereplését mind az általa szolgált közösség, mind pedig a közpolitikai forrásokat biztosító anyaország felé is.

Az utóbbi években a kisebbségi (magyar) pártok és szervezetek arra a politikai játékra vállalkoztak, hogy befelé kisebbségi képviselőként, az anyaország felé közpolitikai szerepre alkalmas köztestületként nyilvánuljanak meg. Ennek jogi akadályai lényegében nincsenek, ezért nem egy esetben az anyaország is hajlott a kisebbségi pártok köztestületként való elfogadására és ennek jegyében adott át ezeknek nemzetpolitikai célok megvalósítása érdekében forrásokat. Ugyanakkor a gyakorlat azt mutatja, hogy a politikai képviselők a köztestületi szerepet sajátosan értelmezik, alárendelik a politikai pártérdekeknek.²⁶ A magyar állam közpolitikai partnerének a kérdése tehát nyitott: akár az a kérdés is felvethető, hogy elvárható-e egy párttól, hogy számára ne a pártkénti működés szabályai legyenek elsődlegesek.

A magyar kormányzat illetékesei akár ölbe is tehetnék kezeiket: ha nincs közpolitikai partner, nem lehet a mai helyzetből továbblépni. Nem így látom. Ugyanis a szakpolitikákat előkészítő elemzések a szakpolitikák megfogalmazásának előfeltételei. Nemcsak azért hiányoznak ütőképességű public policyk, mert kisebbségi oldalon strukturális deficitről beszélhetünk, hanem azért is, mert nincs elég szakpolitikai elemzés, a folyama-

²⁶ Ezt bizonyítja az RMDSZ 2010-ben hozott döntése, amikor lemondott a pártfinanszírozásról azért, hogy megtartsa a romániai magyarságnak jutó közpénzek feletti ellenőrzését.

tokat nem ismerjük megfelelő mélységben, hiányoznak azok az elemzések, amelyek alapján általános stratégia volna megfogalmazható a külhoni magyarok vonatkozásában. Ezért történhet meg az, hogy akik javaslatokat fogalmaznak meg, azok ötletszerűen teszik többnyire, és ezekre erős felzúdulás a válasz.²⁷ Ugyanakkor nem készültek el azok a kistérségi elemzések sem, amelyekből kiderülne például, hogy a szórványkollégiumi rendszer újabb egységeit hol a legszükségesebb kialakítani, ebben a kérdésben nincs egy minden érdekelt fél által elfogadott prioritási rend.

Eredmények születtek – hajlamosak vagyunk hozzá tenni: mégis.

A magyar Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága által 2015-ben meghirdetett Petőfi Sándor Program célja a Kárpát-medencei magyar szórványközösségek támogatása és ezek anyaországgal való kapcsolattartásának ösztönzése. A program keretében ösztöndíjak segítik a helyi szórványok identitásőrző tevékenységét, a határon túli magyarság és az anyaországi magyarok közti kapcsolatok építését. Az ösztöndíj keretében 2015 augusztusában 50 fiatal kezdte el ösztöndíjasként a szórványsegítő munkát a Kárpát-medence országaiban. A programmal kapcsolatosan kérdések is megfogalmazódtak, amelyek tisztázódni fognak minden bizonnyal a jövőben – a lényeg, hogy elindult az első olyan budapesti program, amely kimondottan a szórványokat célozza meg.

A megmaradás feltételei: építkezés a végeken

Eddig kimondatlanul, de globálisan kezeltem a szórvány kérdését, nem jeleztem, hogy a szórványok roppant változatosak, hogy a központi, általános stratégia szükséges, de nem elégséges feltétele a helyzet kezelé-

²⁷ Szász Jenő, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet elnöke 2013-ban a Kárpát-medencei Képviselők Fórumán tett kijelentése megütközést keltett. Említette az úgynevezett gyöngyhalászmodszert, melynek lényege a magyarságához jobban ragaszkodó, tehát „nemzetstratégiailag értékes” emberek kitelepítése. Utóbb kifejtette a szórvány-kollégiumokat nem a szórványban kellene létrehozni, hanem a Székelyföldön kell működtetni. Letöltés helye: <http://www.maszol.ro/index.php/belfold/45949-ismet-tema-lett-szasz-jeno-gyongyhalasz-modszere>; letöltés ideje: 2015.09.14.

sének. 2011-ben a Magyar Állandó Értekezlet Szórványbizottságának a felkérése elkészítettem egy szórványstratégiát.²⁸ Ebben kifejtettem, hogy a szórványmagyarság sorsán és létkérdésein csak úgy segíthetünk, ha a jelenlegi globális és esetleges, részleteiben nem végiggondolt, területekre nem megfelelő módon lebontott támogatáspolitikát több szintre lebontják a potenciális szereplők között, megfelelő társadalmi konzultáció segítségével egyeztetik és minden azonosított igényt figyelembe véve a vonatkozó forrásokat megjelölik. Az általános igényű, kárpát-medencei szintű stratégia mellett szükség van *regionális-helyi stratégiákra* is, hiszen a szórványok roppant változatosak, a helyi körülményeknek kell megfeleltetni és lokális helyzetnek megfelelően kell kialakítani minden térségben nemcsak a struktúrát, hanem a szórványgondozás személyi feltételeit is. A következő fontos feladatokat jelöltem meg:

- 1) Minden szórványnak minősülő térségben a *helyszínen kell felmérni a helyzetet*, folyamatosan elemezni kell az egyes térségek demográfiai folyamatait, az intézményi keretek alakulását, a helyi elit létét és mibenlétét azonosítandó azokat a véleményvezéreket, akikre a szórványpolitika építhető.
- 2) Ki kell dolgozni minden kistérségi szórvány esetében a kulturális reprodukció elméletére épített *helyi stratégiát*, a minden területre kiterjedő – gazdasági, kulturális, etnikus, nyelvi, oktatási és önértékelési – átfogó rehabilitáció tervét.
- 3) Olyan összefüggő, a helyi sajátosságok figyelembe vételével kiépített *intézményi rendszerek* kialakítására van szükség, amelyek biztosítják minden anyanyelvéhez ragaszkodó számára azt, hogy *elviselhető teher- és kockázatvállalás* mellett dönthessen a nyelvben és kultúrában való megmaradás mellett. Össze kell hangolni az oktatással, kultúrával, egyházzal, médiával kapcsolatos terveket.

²⁸ Az általam kidolgozott előtt is, utána is születtek stratégiák, a teljesség igénye nélkül utalok néhányra: Vetési László stratégiája (2000), Vetési L. és Szesztay Ádám (2009), a KIM Egyházi, Nemzetiségi és Civil Kapcsolatokért Felelős Államtitkársága részstratégiája (2011).

- 4) Az elszigeteltség felszámolása/csökkentése érdekében segíteni kell *helyi hálózatok kialakulását*, biztosítani a (kis)közösségi lét fennmaradásának feltételeit.
- 5) Regionális szinten biztosítani kell a nemzeti közösséghez való csatlakozás lehetőségét és feltételeit, a *tömb-szórvány kapcsolatok* kialakulását és intézményesülését.
- 6) Biztosítani kell, hogy minden szórványnak minősülő helyi közösségben létezzen olyan *helyi vezető/elit*, akik vállalni képesek a szórvánnyal kapcsolatos gondok kezelésének komplex feladatát és erkölcsi felelősségét. Ezt az elitet képezni, szakmailag-emberileg támogatni kell.²⁹

Az *Eszközök és politikák* fejezetben pedig elsőként a szórványgondnok intézményének a kialakítását javasoltam. A közösségi *szórványgondnok* intézménye a falugondnoki intézmény mintájára és segítségével alapozható meg. Ezt a szolgáltatást bizonyos lélekszám alatti helyi közösségek számára hozzák létre, olyan alapellátási forma, amelyet valaki felvállalt feladatként, juttatásért – tehát: elszámoltathatóan – végez annak érdekében, hogy az aprófalvak és a külterületi lakott helyek szolgáltatás- és intézményhiányból eredő hátrányait csökkentsék. Ezek a személyek koordinátor szerepet is betöltenek a helyi lakosság és az intézmények-hatóságok közötti kapcsolatok alakításában. A feladat ellátása bizonyos infrastrukturális feltételekhez kötött – ezek olyan kérdések, amelyek az intézményt illető döntés előkészítésekor konkrétan megvizsgálandók.

Az első szórványgondnok – a Bethlen Gábor Alap anyagi támogatásának köszönhetően – 2013-ban állt szolgálatba az Arad megyei Szentpál faluban. 2014-ben ismételten kaptunk támogatást, és a program a Temes megyei Szapárfalván folytatódott. A szórványgondnok intézménye és a Petőfi program eltérő koncepcióra épülnek, jónak tartanám a jövőben egyrészt a szórványgondnoki rendszer újabb helyszínekre történő kiterjesztését, másrészt a két program párhuzamba állítását és a feladatok koordinált leosztását.

²⁹ Bodó Barna: *Szórványstratégia*. Gordian: Temesvár, 2011. 20.

Tömb és szórvány – kisebbségi közpolitikai kísérletek

A szórványhelyzet, a szórványosodás okán fellépő jelenségek orvoslására központilag támogatott, átgondolt és intézményes formát kell keresni. A szórványmagyarság sajátos kérdéseire sajátos válaszokat feltételeznek, az általános erkölcsi támogatáson túl konkrét gondjaira konkrét – anyagi, politikai – támogatást kell nyújtani. A támogatók sorában, a magyar állami intézmények mellett jelen kell lenniük az illető országban, tömbben élő magyarok önkormányzati-kulturális intézményeinek is – illetve minden olyan kulturális, politikai, társadalmi szervnek, amely számára a nemzet léte és mibenléte fontos.

Vetési László már 2000-ben kifejtette. „A Székelyföld, a Partium és a többi erdélyi tömb és szigetterület az erdélyi szórványmagyarság anyaországa. Tömbmagyarnak lenni nem csak történelmi szerencse, kiváltság, előjog, hanem kegyelmi ajándék, és ebből eredő küldetés, szent kötelesség. E területeknek úgy kell tehát élniük, dolgozniuk és segíteniük, hogy ezt az anya-feladatot maximálisan felvállalhassák.”³⁰ Akkori megállapítása, hogy a *hazai tömbvidék a szórványoktól majdnem teljesen izolálódik, és messze nem teljesíteti feladatait*. Nem épített ki és nem táplálja a kapcsolatokat, nem vállal fel támogatást oktatásban, nyelvvédelemben, a kultúra közvetítésében, anyagiakban stb. Végkövetkeztetése, hogy semmilyen szórványmentési programot nem lehet és nem is szabad a tömbök segítsége és összefogása nélkül megtervezni. Nem vagyunk olyan szegények, hogy ne tudjunk a még szegényebbeknek testvérei lenni a nyomorúságban.

Azóta a helyzet a tömb-szórvány kapcsolatot illetően megváltozott. Létezik a székely-szórvány kapcsolat és erről külön kiadvány számol be.³¹ Az *Összetartozunk* program 2009-ben indult, Hunyad és Kovászna megyék közötti programokkal, számos program került meg-

³⁰ Vetési László: *Szórványstratégia – nemzetstratégia. Magyar Kisebbség*, 2000. 2. Letöltés helye: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m000222.html>; letöltés ideje: 2015.09.15.

³¹ A Székelyföld-szórvány partnerségi program eredményei. Kiadó az RMDSZ Főtitkársága. 2013. Letöltés helye: <http://www.rmdsz.ro/uploads/kiadvanyok/files/Osszetartozunk%202013.pdf>; letöltés ideje: 2015.09.16.

szervezésre szórványban a tömb-megye anyagi támogatásával. Kulturális programok, iskolák közötti kapcsolatok, tapasztalatcserék, szakmai megbeszélések – és minden szinten kapcsolatépítés. Ez teljesedett ki az idők során, ma a program egy közösségi hálózat irányába fejlődik. Ennek a kapcsolatépítésnek a keretében javasolták a Magyar Szórvány Napja megszervezését, ennek időpontját Bethlen Gábor erdélyi fejedelem születésnapjára – november 15. – időzítették.

A tömb vállalja fel a szórványt – és ennek a kapcsolatrendszernek ki kell dolgozni a részleteit, itt is stratégiára van szükség. Ismét Vetésit idézem: „Magán is segít az, aki másoknak kezet nyújt. Nem lehet igazi keresztyén, akinek szomszédjában éheznek. A testvéri kapcsolattal pedig mindkét testvér gyarapszik. Lám, ez a kapcsolatok értelme és célja.”³²

Papp Z. Attila

Oktatás a (nyelv)határon: közelkép a kárpátaljai magyar szórványoktatásról

Jelen tanulmány egy 2012 novemberében több Kárpát-medencei régióban végzett felmérés kárpátaljai adatainak értékelését tartalmazza.¹ A kutatás keretében a kárpátaljai magyar szórványoktatás eredményességéről igyekeztünk képet kapni egy magyar, illetve ukránra is lefordított iskolai teszt segítségével. Vizsgálatunkkal ugyan csak néhány szórványnak tekintett kárpátaljai településre, illetve az ott működő iskolákba jutottunk el, de reményeink szerint ezáltal közelebbi szakmai bepillantást kaphatunk az ott zajló pedagógiai munka hatékonyságáról.

Az oktatási hatékonyság vizsgálatát standardizált módon, két szinten igyekeztük elemezni. Egyrészt arra próbáltunk választ kapni, hogy a kárpátaljai magyar szórványtelepüléseken iskolarendszeren belül és kívül magyar nyelvet tanulók milyen nyelvi kompetenciákkal rendelkeznek. Ennek keretében a tanulók szókincsére, szövegértésére helyeztük a hangsúlyt. Másrészt a kérdőíves felmérés lehetőséget ad arra is, hogy az oktatás hatékonyságát a pedagógiai hozzáadott érték (PHE) meghatározásával mérjük.

A kérdőív összeállítása során több szakmai kihívással találkoztunk. Helyi tereptapasztalataink, illetve háttérinterjúink alapján is nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes helyszínek sok tekintetben teljesen más mintázatot rajzolnak ki. Vannak ugyanis helyszínek, ahol a gyerekek zöme ukrán nemzetiségű, máshol meg a magyar nyelv megértése nem okoz különösebb gondot. Az oktatás megszervezése sem egységes, főleg ahol iskolarendszeren kívüli magyar nyelvoktatás zajlik, ott életkor szerinti

³² Vetési László: Székelyföld és szórvány – tények és illúziók. Letöltés helye: <http://www.irodalmilap.net/?q=cikk/vetesi-laszlo-szekelyfoeld-es-szorvany-tenyek-es-illuziok-22-1>; letöltés ideje: 2015.09.15.

¹ Jelen írás „társtanulmánya” a csángóföldi tapasztalatokat tartalmazza, amely itt olvasható: Papp Z. Attila – Márton János: Peremoktatásról varázstalanítva. A Csángó Oktatási Program értékelésének tapasztalatai. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, 2014. 2. (72.) 7–32. A kutatást a Teleki László Alapítvány finanszírozta, köszönet érte.